

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.2/02>

Гуйван П.Д.

Полтавський інститут бізнесу

Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ОКРЕМИХ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СТРОКІВ

Стаття присвячена дослідженню актуального питання про встановлення характерних особливостей цивільно-правових строків здійснення регулятивних повноважень носія суб'єктивного права та проблематиці відмежування цих темпоральних чинників від схожих за проявом, але різних за сутністю строків захисту порушеного права. Проводиться порівняльний аналіз присічних регулятивних строків та строків захисту, зокрема, позовної давності. Відмічається досить часто помилковість у практичному застосуванні правових механізмів, притаманних регулюванню одних часових характеристик, до інших, які мають відмінну природу. Такі різнобачення є також у доктринальних напрацюваннях. Це пояснюється певною схожістю характеру здійснення повноважень у межах присічного та давнісного строку. Але схожість механізмів спрямована на різні наслідки. Хоча обидва права – регулятивне і охоронне – призначені для того, щоб унаслідок їх здійснення відбулося отримання нового матеріального відношення, але результат різний. У першому випадку – це нова регулятивна правова взаємодія за участі кредитора, у другому – отримання права на застосування до несправного боржника державного судового впливу та на реалізацію охоронно-правового повноваження у примусовому порядку. У роботі здійснене критичне дослідження наявних наукових концепцій щодо застосування давнісного регулятивного інструментарію в окремих відносинах, зокрема під час страхування та деліктної відповідальності. Виказана особиста позиція автора, який обстоює тезу, що заподіяння шкоди не є обставиною, що перешкоджає здійсненню відповідного права на отримання відшкодування, а саме це право відразу не стає охоронним. Страховий випадок лише встановлює початок дії відповідного регулятивного права вимагати страхової виплати. Такому повноваженню кореспондує обов'язок страховика протягом визначеного строку виплатити гроші. І лише в разі порушення даного обов'язку з'являється охоронне право вимоги, яке може мати вигляд матеріального права на позов або позовного домагання.

Ключові слова: присічний строк, позовна давність, регулятивне відношення.

Постановка проблеми. Відмінності цивільно-правових строків зумовлюються їхніми специфічними функціями щодо регулювання суспільних відносин. Велика багатогранність цивільно-правових строків та нормативних механізмів їхнього визначення і встановлення неодмінно покликали до застосування значну кількість схем класифікації. Кожен дослідник питання намагався і намагається наразі здійснити детальне розділення цивільних строків за різними ознаками. При цьому вважається, що чим дрібнішим виявляється розпорощення строків за конкретними

чинниками їх утворення, дії, впливу на опосередковувані відносини, тим вдалішим є дослідження. На наше переконання, аналіз сутності темпоральних чинників цивільного суб'єктивного права в контексті побудов класифікаційних схем уже досить тривалий час спрямований на знаходження чи навіть придумування відмінностей між різними матеріальними строками. Між тим усі вони мають схожу юридичну природу, однакову сутнісну конструкцію, тож систематизація строків має бути спрямована на їх об'єднання в межах кваліфікаційних груп за ознаками спільності з подальшим

формуванням цілісної правової системи як засобу встановлення зв'язків між поняттями та класами об'єктів [1, с. 238].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях питання часової визначеності під час здійснення взаємодій регулятивного та охоронного порядку досліджувалися такими вченими, як Д.І. Мейер, В.П. Грибанов, М.А. Гурвич, В.В. Луць, Є.Я. Мотовиловкер, В.В. Бутнев, О. Печений, П.Ф. Єлісейкін, С.О. Сліпченко тощо. Ними здійснено аналіз темпоральної складової частини права особи на вчинення власних продуктивних дій та вимагання необхідної поведінки від контрагента як під час належного виконання, так і після правопорушення. Однак окремі взаємодії, особливо у площині практичної реалізації суб'єктивних повноважень носія права у часі, залишаються вивченими недостатньо. Тож виникає багато суперечок та різнобачень, зокрема щодо з'ясування темпоральної межі, коли припиняється регулятивний стан матеріальних відносин і виникає право на захист у тому числі шляхом пред'явлення позовного домагання і здійснення права на примус за допомогою юрисдикційного органу – суду. Вказані аспекти внормування відповідних відносин були предметом побічного дослідження таких вчених, як В.М. Гордон, Є.О. Крашенінников та А.В. Вошатко, але наукова розробка не є завершеною, більше того, окремі висновки науковців заслуговують на критику, тож саме на досягнення визначеності в даному питанні, і **спрямована дана праця**. Метою є напрацювання загальної концепції охоронного правовідношення, яке має функцію припинення правопорушення та усунення його наслідків. Для цього розробляється взаємодія суб'єктів на рівні охорони права в частині регулювання окремих абсолютних цивільних відносин.

Виклад основного матеріалу. У даному контексті окремої уваги потребує вивчення специфіки та особливостей, що відмежовують сутнісно темпоральні характеристики регулятивних та охоронних цивільних правовідносин. При цьому найбільш прискіпливого аналізу має набути регулювання присічних строків та їхнє відокремлення від строків захисту права. Лише на основі детального дослідження юридичного змісту того чи іншого повноваження, що реалізується впродовж встановленого строку, можна провести межу між цими двома різними за призначенням правовими категоріями. Спільним моментом, який характеризує звичайний (ординарний) період для реалізації права та присічний, є те, що вони визначають

встановлений законодавством або самими учасниками час здійснення правомірної поведінки сторін регулятивного відношення. В обох випадках можливість реалізації цивільного права пов'язана з активними ініціативними діями самого кредитора, які він має вчинити в установлених темпоральних межах. Після збігу даного строку реалізація права є неможливою, а саме суб'єктивне право припиняється. Якщо дія права обмежена часом, відповідно, обмежена строком і можливість вчинення кредитором вказаних дій. Із закінченням існування права припиняється і кореспондуючий йому обов'язок, який у даному випадку полягав у необхідності пасивної поведінки боржника. Відтак невчинення дій не дає змоги управненому суб'єкту досягти мети цивільного правовідношення – реалізації свого матеріального права.

Історично присічні строки намагалися порівнювати із давнісними (позовною давністю). Спершу таке співставлення цих двох темпоральних явищ відбувалося в межах концепції єдності суб'єктивного цивільного права у регулятивному стані (до правопорушення) та стані права на позов (після порушення). Вказувалося, що даний строк є складовою частиною суб'єктивного цивільного права і, відповідно, цивільного правовідношення, оскільки будь-яка його зміна є зміною самого відношення [2, с. 22, 25]. Сказане обґрунтовувалося тим, що строк здійснення права пов'язаний із часом його існування в цілому, включаючи і період можливого порушення, тоді як позовна давність стосується лише тривалості здатності даного права до примусового виконання, яка входить до складу права чи є самим суб'єктивним правом у певному стані.

Зовсім інша картина вимальовується, якщо розглядати право на позов як елемент іншого правовідношення, спрямованого на захист вже порушеного суб'єктивного права. У такому разі матеріальне право на позов є теж певним самостійним суб'єктивним правом. І воно має такі ж внутрішні характеристики, як і будь-яке суб'єктивне регулятивне. Відтак строк як межа існування суб'єктивного права є його складовою частиною і для охоронного права, вираженого у вигляді позовного домагання, він становить обов'язковий атрибут. Ми досить детально розглянули відповідні наукові напрацювання в інших дослідженнях, де більш конкретно зупинилися на підставах, результативності та недоречностях порівняння присічних та давнісних строків [3, с. 189–191; 4, с. 109–118]. Штучність подібного аналізу відмічалася в тих працях. Повторимо, навряд чи

корисним буде співставлення наслідків закінчення даних періодів для визначення результативності тих чи інших охоронно-правових наслідків, що настають у разі нездійснення відповідного суб'єктивного цивільного права. Але з огляду на приблизно однаковий характер здійснення повноважень у межах присічного та давнісного строку подібне порівняння може бути не тільки доречним, а й необхідним.

Як здійснення регулятивної правомочності упродовж тривалості преклюзивного періоду, так і реалізація охоронного повноваження – позовного домагання протягом перебігу позовної давності, не спрямовані на конкретне задоволення майнового чи іншого інтересу уповноваженого. Обидва матеріальних права призначені для того, щоб унаслідок їх здійснення відбулося отримання нового матеріального відношення. У першому випадку – це нова регулятивна правова взаємодія за участі кредитора, у другому – отримання права на застосування до несправного боржника державного судового впливу та на реалізацію охоронно-правового повноваження у примусовому порядку. Обидва вказаних суб'єктивних права, що існують у межах регулятивного присічного та охоронного давнісного строків, здійснюються шляхом вчинення односторонньої активної дії. При цьому зобов'язана за даним правовідношенням особа в обох випадках мусить діяти пасивно – зносити факт можливої та реальної реалізації вірителем свого повноваження і не перешкоджати йому у цьому. Зрештою, обидва вказані матеріальні права реалізуються внаслідок одноразового здійснення, після цього вони достроково припиняються, як припиняється і строк, що опосередковує їхню тривалість.

Серйозна схожість юридичних механізмів регулювання суб'єктивних матеріальних прав, обмежених присічними та давнісними строками, а отже, і самих темпоральних характеристик, нерідко призводить до змішування окремих суспільних взаємин та невиправданого їх віднесення до регулятивних чи охоронних, тоді як насправді вони мають іншу природу. Такі похибки спостерігаються як у доктрині, так і у правозастосовній практиці. Скажімо, в літературі було вказане припущення, що шестимісячний строк, протягом якого за наймачем житлового приміщення у разі тимчасового вибуття зберігається право на користування ним, відноситься до позовної давності [5, с. 28]. Даний підхід є хибним, але це не так. Вчинення чи невчинення протягом шести місяців наймачем якогось діяння, що свідчить про

користування житлом, далєбі не є охоронним повноваженням. По-перше, тому, що його право ніхто не порушував (і це головне), а по-друге, тому що вказане діяння аж ніяк не може визнаватися реалізацію позовного домагання, тривалість якого опосередковується давнісним строковим механізмом. Те ж саме можна сказати і щодо віднесення до давнісного піврічного строку прийняття спадщини [6, с. 82].

Досить часто помилки у визначенні характеру правовідношення, яке перебуває в певному стані, спричинені невірною оцінкою моменту, коли в окремих зобов'язаннях фактично відбулося правопорушення, а відтак, припинилися регулятивні взаємини і виникло охоронне правовідношення. Зокрема, Є.О. Крашенінніков, цілком правильно вважаючи, що вимога вкладника до установи банку про видачу вкладу є регулятивним правом, а охоронне повноваження такого ж змісту виникає лише в разі відмови у встановлений строк виконати вказану вище вимогу [7, с. 53], чомусь зовсім по-іншому обґрунтовує відносини, які виникають при страхуванні. Він вказує, що охоронне повноваження (а отже, і строк давності) за вимогами до страховика починається від часу настання страхового випадку, при цьому постулюючи можливість виникнення охоронної вимоги щодо страхової виплати не від часу правопорушення, а від певної нейтральної події (страхового випадку), настання певної дати [8, с. 57].

На наш погляд, вказана теза є помилковою. Давайте більш детально розберемося в даному питанні. Вчений піддає критиці тезу, що єдиною підставою для позову, у зобов'язальних взаєминах є правопорушення. Він зазначає, що такими обставинами можуть слугувати й інші факти, скажімо, об'єктивно-протиправні діяння, правомірні дії та події, які не можуть бути кваліфіковані як правопорушення [9, с. 15]. При цьому очевидно невиправдано ставиться знак рівності між поняттями «протиправне діяння» та «порушення права». У цивільному законодавстві вже давно діє принцип, згідно з яким суб'єктивне право особи може бути порушеним не тільки протиправними, а й правомірними діями, а також в результаті випадку. Інша річ, що право на позов в результаті такого порушення виникає далєбі не завжди, що регламентовано, наприклад, частиною 4 статті 1166 ЦКУ. Правило вказаної статті є відсилочним і спрямовує нас до інших актів законодавства України. Зокрема, згідно з положенням ст. 1170 ЦКУ власник може звернутися з позовом про відшкодування

нанесеної шкоди до органів влади, які своїм правомірним рішенням (прийняттям закону) порушили належне йому право власності. В інших випадках законодавець не вважає за потрібне надавати захист порушеному суб'єктивному праву з огляду на відсутність самого порушника чи його проти-правної поведінки або на вину уповноваженого.

Як бачимо, порушення права (правопорушення) і неправомірна поведінка співвідносяться між собою як результат та його причина, причому протиправне діяння не завжди порушує чиєсь суб'єктивне цивільне права, оскільки і порушення права не завжди є результатом такої поведінки, воно може порушитися і внаслідок інших обставин. Д.І. Мейєр вказував, що під правопорушенням треба розуміти юридичне діяння, спрямоване його автором до обмеження іншої особи у здійсненні права [10, с. 213]. Подібною є точка зору щодо того, що правопорушенням є певні діяння людей, що призводять до порушення права були притаманні і іншим цивілістам [11, с. 319]. Як бачимо, в науковій літературі відсутнє припущення, що порушення права може статися лише в разі неправомірних дій. Безперечно, як правомірні, так і неправомірні дії, якщо вони призвели до правопорушення, мають вчинятися умисно чи з необережності. Разом із тим, при їх правомірності, звісно ж, не можемо вести мову про винність.

Продовжуючи далі дослідження даного питання, не можемо не погодитися з авторами, які вказують на практичну можливість порушення суб'єктивного права в результаті події [12, с. 8]. Це цілком очевидно. Скажімо, повинь чи ранній льодохід може суттєво вплинути на стан цивільного відношення, що, звичайно, обернеться порушенням права особи, наприклад, вантажоотримувача за договором перевезення. І ось тут ми підійшли до головного питання, чи може виникнути право на позов з події. Як підказує логіка, – ні. Але прихильники іншої теорії все ж вказують на таку можливість і як приклад наводять охоронне правовідношення, до складу якого входить вимога про виплату страхової суми, яке, на їх переконання, виникає від моменту страхового випадку.

Для відповіді на це питання слід спершу визначитися, чи є вимога про сплату страхової суми охоронно-правовим повноваженням особи, а також чи може вона отримати вигляд позовного домагання. Після настання страхового випадку у страхувальника з'являється право вимоги від страховика передбаченого договором чи законом розміру страхової виплати. Якщо припустити, що страхувальник не звертається з такою вимогою до

контрагента протягом встановленого строку, то він в подальшому втрачає можливість для цього. Це класичний випадок регулятивного зобов'язання, яке виникло від часу настання відкладальної умови і строк виконання якого визначається моментом вимоги уповноваженого (ст. 530 ЦКУ). Єдиною особливістю є те, що право на звернення до страховика обмежене часом, визначеним у договорі або нормативно.

Отже, страховий випадок призводить до виникнення регулятивного права, якому кореспондує регулятивний обов'язок здійснити страхову виплату. І лише в разі невиконання вказаного обов'язку у встановлений договором чи правилами страхування строк відбудеться порушення вказаного суб'єктивного права. Саме від цього моменту у страхувальника виникає охоронне повноваження, яке може бути примусово реалізованим через суд [13, с. 37]. Більше того, невиконання даного обов'язку страховиком породжує не одну, а декілька охоронно-правових вимог (які, звісно, можуть шляхом реалізації домагань отримати примусову реалізацію за допомогою юрисдикційного органу): так, страхувальник може вимагати сплати страхової суми, відшкодування нанесених неналежним виконанням збитків тощо. Очевидно, що таких вимог охоронного змісту він аж ніяк не міг пред'явити контрагентові відразу після настання страхового випадку. Отже, підставою для виникнення в особи охоронного права та права на позов є не настання страхової події, а порушення страховиком регулятивного суб'єктивного права страхувальника на отримання страхової виплати.

Однією із причин, яка, як це вбачається, також вплинула на помилковість коментованої концепції, є неправильне визначення суб'єктного складу відносин, що досліджувалися. У свою чергу, цьому сприяло неправильне визначення сутності механізму правового захисту, визначення того цивільного права чи інтересу, яке захищається за допомогою охоронно-правової реалізації даної вимоги, та його носія. Так, Є.О. Крашенинніков стверджує, що стягнення (в тому числі судове) із страховика страхового відшкодування є засобом захисту регулятивного суб'єктивного цивільного права чи охоронюваного законом інтересу страхувальника у зв'язку з настанням негативних наслідків страхового випадку [14, с. 59]. Дане твердження заслуговує на критичну оцінку, як мінімум, із двох підстав. По-перше, страховий випадок не завжди пов'язаний із порушенням права страхувальника. Скажімо, якщо договором

страхування передбачається виплата коштів під час досягнення страхувальником чи іншою особою певного віку, то така подія аж ніяк не може кваліфікуватися як правопорушення. По-друге, коли страховий випадок дійсно порушує право уповноваженого, цілком очевидно, що страховик не є тим суб'єктом, який порушив вказане право.

Правопорушником може бути або інша особа (не страховик), або взагалі такий суб'єкт виявиться відсутнім. Згідно з логікою охоронна вимога та державний примус, за допомогою якого здійснюється охоронне повноваження, мають бути спрямовані проти особи, яка порушила право. Інакше кажучи, захист порушеного права має за мету обтяження саме порушника, який є стороною охоронно-правового відношення, яке виникає в результаті порушення права. Отже, якщо право особи порушене іншим суб'єктом, з яким, він, зрозуміло, не знаходиться в договірних відносинах, то в уповноваженого виникає деліктне право вимоги до останнього, але не до страховика. У свою чергу, охоронно-правова вимога до останнього стає можливою лише

тоді, коли він вчинить правопорушення, яке полягатиме в невиконанні покладеного на нього за договором страхування обов'язку. Відтак домагання до страховика є засобом захисту саме права на отримання виплати, а не права на усунення негативних наслідків, що виникли із страхового випадку. Це тим більше справедливо, що розмір відшкодування вказаних наслідків та страхової виплати далеко не завжди співпадає.

Отже, можемо дійти **висновку**, що страховий випадок не є обставиною, що перешкоджає здійсненню відповідного права на отримання страхувальником страхових коштів, а саме це право відразу не стає охоронним, як про це іноді вказується в літературі. Страховий випадок лише встановлює початок дії відповідного регулятивного права вимагати страхової виплати. Такому повноваженню кореспондує обов'язок страховика протягом визначеного строку виплатити гроші. І лише в разі порушення даного обов'язку з'являється охоронне право вимоги, яке може мати вигляд матеріального права на позов або позовного домагання.

Список літератури:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. 18-е изд., стереотипное / Под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва : Русский язык, 1986. 797 с.
2. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. Москва : ВЮЗИ. 1961. 80 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 631 с.
4. Гуйван П.Д. Позовна давність : монографія. Харків : Право, 2012. 450 с.
5. Рясенцев В.А. Применение судами сроков исковой давности. *Социалистическая законность*. 1950. № 4. С. 25–31.
6. Гордон В.М. Наследование по закону и завещанию. Москва : Юрид. лит., 1967. 119 с.
7. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль, 1997. 86 с.
8. Крашенинников Е.А. К учению об исковой давности. *Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты прав и интересов хозяйствующих субъектов*. Калинин, 1987. С. 53–59.
9. Крашенинников Е.А. Регламентация защиты гражданских прав в проекте Гражданского кодекса РФ. Ярославль, 1993. 32 с.
10. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2-х ч. По испр. и доп.8-му изд. 1902 / ред: В.С. Ем, Н.В. Козлов, С.М. Корнеев и др. Москва : Статут, 1997. Ч. 1. 290 с.
11. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
12. Бутнев В.В. Несколько замечаний к дискуссии о теории охранительных правоотношений. *Вопросы теории охранительных правоотношений*. Ярославль, 1991. С. 3–11.
13. Сергеев А.П. Некоторые вопросы применения правил об исковой давности в российском законодательстве. Сборник статей к 50-летию Е.А. Крашенинникова. Ярославль, 2001. С. 35–60.
14. Крашенинников Е.А. К теории права на иск. Ярославль : ЯрГУ, 1995. 76 с.

Guyvan P.D. CLASSIFICATION FEATURES OF CERTAIN CIVIL LAW TERMS

This scientific article is devoted to the study of the topical issue of establishing the characteristics of civil law terms of regulatory powers of the holder of subjective law and the issue of distinguishing these temporal factors from similar manifestations, but different in nature of the terms of protection of the infringed right. A comparative analysis of the cut-off regulatory terms and terms of protection, in particular, the statute of limitations. There is often an error in the practical application of legal mechanisms inherent in the regulation of some temporal characteristics to others, which have a different nature. Such differences are also present in doctrinal developments. This is due to a certain similarity in the nature of the exercise of powers within

the statute of limitations and the statute of limitations. But the similarity of mechanisms is aimed at different consequences. Although both regulatory and protective rights are intended to provide a new material relationship as a result of their exercise, the outcome is different. In the first case – this is a new regulatory legal interaction with the participation of the creditor; in the second – obtaining the right to apply to the defaulting debtor of state judicial influence and the exercise of protection and enforcement powers by force. The paper critically studies the existing scientific concepts on the application of ancient regulatory tools in some respects, in particular in insurance and tort liability. The personal position of the author, who defends the thesis that the infliction of harm is not a circumstance that impedes the exercise of the relevant right to compensation, and this right does not immediately become protective. The insured event only establishes the beginning of the relevant regulatory right to demand insurance payment. This power corresponds to the insurer's obligation to pay the money within a specified period. And only in the case of violation of this obligation there is a protective right of claim, which may take the form of a substantive right to sue or claim.

Key words: cut-off period, statute of limitations, regulatory relationship.